

Jonatan Vinkler

ČEŠKI BRATJE – 560 LET

I: Med nedovršenim husitskim prelomom z Rimom in luteransko reformacijo

Bitka pri Lipanih, jihlavski kompaktati in njihove posledice

Tridesetega maja 1434 sta si kak kilometer južno od vasice Lipany na srednjem Češkem stali naproti dve vojski. Prvo so sestavljali oddelki utrakvistično-katoliškega zavezništva, ki mu je poveljeval Diviš Bořek z Miletínka. Med soldati pod njegovim vodstvom so bili vojščaki zmerne husitske strani, Pražani, husitsko plemstvo, vojaški oddelki iz Plzna, Karlštejna in Mělníka ter drugi (Šmahel 3 1996, 274–293). Na nasprotni strani bojnega polja pa se je znašla armada radikalne husitske strani – taboriti in sirotki.¹ Te bojevite zagovornike keliha sta vodila ognjevita duhovnika, ki sta bila enako kot z argumenti v dialogih o Gospodu spretna v sukanju meča: sirotkom je poveljeval Prokop Malý (Prokůpek), taboritom pa njegov proslavljeni tovariš Prokop Holý.

Tako taboriti kot sirotki so po smrti znamenitega in tudi zloglasnega husitskega generala Jana Žižke sejali strah in trepet med katoliškimi vojskami Reicha (prim. Šmahel 3 1996, 210–247), ki so želele uporne Čehe z vojaško silo pripraviti do vnovične pokornosti evangeliju, kot ga je takrat skozi svojo glavo papeža in zbor kardinalov oznanjala Rimska cerkev. Sirotki npr. leta 1428 preko Morave vpadejo v severno Ogrsko (danes Slovaška), leta 1429 skupaj s taboriti plenijo po obeh Lužicah, leto zatem se bojujejo na Ogrskem, 1432. skupaj s taboriti izvedejo vojno kampanjo v Brandenburg ter vpad v Šlezijo, leta 1433 pa napadejo

1 Lat. *Orphani*, *sirotčí bratrstvo* oz. vzhodnočeška husitska zveza. Šlo je za radikalno združenje husitskih mest in plemstva, ki je nastalo na pobudo Jana Žižke; po njegovi smrti 11. oktobra 1424 so se člani zveze začeli (samopo)imenovati sirotki ali osirotelci.

Poljsko. Taboriti po drugi strani zaslovijo zlasti z bitko 14. avgusta 1431 pri Domažlicah, ko husitska zveza pod poveljstvom Prokopa Holega dobesedno pomendra vojsko četrte križarske odprave proti Čehom, ki jo v dežele sv. Václava privede papeški legat, kardinal Guiliano Cesarini. Slednje je tako plemstvo srednje Evrope, zlasti pa poglavitne diplomate Rimske cerkve dodobra utrdilo v misli, da se je treba poskusiti z upornimi Čehi »naravnati« po diplomatski poti.

Ali, kot se je o postopku, kako trdoglave »bojevnike Božje in Njegove besede« po ovinku spet privedi v naročje matere cerkve, izrazil kaplan papeža Evgena IV., ugledni cerkveni pravnik Juan de Palomar, ki je skupaj s hrvaškim dominikancem in tajnikom koncila, škofom Ivanom Stojkovičem iz Dubrovnika (Iohannes de Ragusio), ki je sodil med najpomembnejše katoliške teologe svojega časa, odprl baselski koncil (1431–1445):²

[S] Čehi je treba postopati lepo, kot s konjem ali z mežgom, ko se ga kroti in je še brez uzd, kajti šele za tem, ko se ga obrzda, se ga more privezati k jaslim. Prav tako se bo zgodilo Čehom, ki sedaj nočejo v ovčjo stajo, in to takoj, ko sprejmejo enotnost [z Rimsko cerkvijo]. (Tomek IV 1879, 603.)

Toda konec maja 1434 sta si na Češkem stali nasproti dve češki vojski, politični predstavniki ene od njiju so bili naklonjeni pogajanju z Rimom, taboritska stran pa je slednje videla kot nedopustno zastranitev brambe in časti Evangelija. Tako so nekaj po četrty uri popoldne na dan bitke poveljniki sirotkov in taboritov pogajanja z umirjeno husitsko stranjo končali z izjavo, da bodo »zapele pesti« in da naj se resnica razodene kot posledica spoprijema na bojnem polju. Takoj nato so tudi odprli topniški ogenj, kar sicer zaradi znatne oddaljenosti nasprotnikovega vojnega tabora slednjim ni škodilo, sta pa topovski³ grom in dim, ki

- 2 Baselski koncil velja za 17. splošni cerkveni zbor. Poleg naravnave s husitsko stranjo je bil pomemben predvsem zaradi uveljavitve konciliarizma; zbrani cerkveni očetje so namreč izglasovali primat koncila nad papežem. Koncil je sklical papež Martin V., vendar je pred začetkom koncilskega delovanja umrl. Ponovno ga je sklical papež Evgen IV. Koncil je zasedal najprej v Baselu (1431–1437), nato v Ferrari (1437–1439), za tem v Firencah (1439–1442) in nazadnje v Rimu (1443).
- 3 Treba je poudariti, da so bile husitske vojne, katerih velika sklepna epizoda je prav bitka pri Lipanih, v taktičnem smislu ključno zaznamovane z dvema izumoma na

mu je sledil, psihološko učinkovala na vojščake Pražanov, ki so postali nemirni. Zato so poveljniki na husitsko-katoliški strani seznanili vojsko z vnaprej pripravljenim bojnim planom, razjezdili, da bi pomirili pehoto, in sicer tako, da so pešakom zagotovili, da bodo v primeru poraza sami nastavili glavo na tnalno in dali posestvo v plen. Nato so poklekli v molitev, pri bojevanju pa jim je pomogel tudi spomladanski dež, ki je spral prah in udušil dim po topovskem streljanju s taborско-sirotje strani. Tako je husitsko-katoliška stran lažje izvedla, kar je nameravala: slepilni manever lažnega bega z bojišča. Pri tem so izvedli usklajen umik vozov, kar je bila, kot se zdi, takšna taktična noviteta, ki je povsem zmedla v husitskih vojnah prekaljene hetmane na taboritski strani. Domnevali so, da nasprotnik beži in da je nastopil trenutek, ko se je treba z vsemi silami pognati za sovražnikom. Zato so dali ukaz, da se odpre lastni četverokotnik iz husitskih bojnih voz, slednje pa je bila ključna operativna napaka. Kajti takoj, ko so taboriti zapustili obroč voz, je nanje odprlo ogenj lahko topništvo husitsko-katoliške strani, za tem pa je proti bojevnikom, ki so bili izven območja varnosti (vozovi s strelci), nastopila še pehota in za njo konjenica. Taboritom in sirotkom tudi ni pomaglo, da jo je v največjem žaru bitke z bojišča popihal preračunljivi glavni hetman sirotkov Jan Čapek ze Sán. Tako se je zgodilo nepričakovano: poraz. Posamezni plemiči s sirotje strani so se nato izmuznili v bližnja mesta, nekateri (Peter Payne, Václav Koranda) so se predali svojim znancem v nasprotnem taboru, s katerimi so se do nedavna bojevali z ramo ob rami v skupni vojski, slabo pa so jo odnesli vsi tisti, ki so padli v roke oddelkom plzenskega deželnega miru: živo glavo so obdržali samo kmetje iz zaledne oskrbe, drugi – duhovniki ali ne – pa so bili pobiti na mestu ali pa sežgani v gorečih senikih (Šmahel 3 1996, 295). Z mečem v roki sta umrla tudi oba Prokopa, kar za odločne zagovornike Evangelija v Evropi 15. in 16. stoletja ni tako neobičajno, zlasti npr. ob misli na hud konec Ulricha Zwinglija, ki konča z razbito glavo v drugi kappelski bitki 11. oktobra 1531.

področju vojne spretnosti. Prvi je bila množična načrtna uporaba husitskega bojnega vozu v formaciji (mobilne) trdnjave oz. četverokotnika, ki more veljati za nekakšno predhodnico mobilnega oklepnega bojevanja, druga pa je bila obsežna uporaba ognjenega strelnega orožja – prvih pušk in topov (husitská pištala, dělo).



Albrecht Dürer, *Sigismund Luksemburški*,
olje na lesu, 1511–1513;
<https://commons.wikimedia.org>

Poraz koalicije taboritov in sirotkov pri Lipanih je prinesel s seboj tudi upad njihove moči na Slovaškem, od koder se hetmani sirotkov s svojimi vojskami po nekajletni prisotnosti in vojaškem delovanju husitov umaknejo do srede 1435 (Šmahel 3 1996, 299–300). Z izničenjem odločilne vojaške in politične moči radikalnega krila češke reformacije so bili tako dani pogoji za: 1) uveljavitev deželnega miru, 2) za končanje verske in državljanske vojne v Češkem kraljestvu ter Reichu in tako 3) za ponovno vzpostavitev delujočega deželnega prava in uprave v Češkem kraljestvu, po drugi strani pa za 4) naravnavo s katoliško stranjo, za kar sta si prizadevala zlasti diplomatska kohorta koncila v Baselu ter cesar Sigismund Luksemburški.

Naravnava z upornimi Čehi se je zdela izrazito pomembna tudi svetemu očetu. Kajti prav »češka zadeva« naj bi menda papeža Evgena IV. pripravila do tega, da je sploh sklical baselski koncil (1433), nato 11. marca 1436 izdal bulo, s katero je potrdil naravnavo med Čehi in ostalim krščanstvom, ter 18. septembra istega leta zavoljo dokončne potrditve

naravnave s strani češke delegacije trideset dni celo počakal z razpustitvijo koncila v Baselu in z njegovim prenosom v italijansko Ferraro (Palacký III 1968, 612; Palacký VI 1968, 560 (op. 241)).

Po pogajanjih na husitski strani (brnski sestanek; mesta z radikalno in zmerno usmeritvijo; husitski teologi zmerne in taboritske smeri ...) je prišlo v četrtek, 5. julija 1436 v Jihlavi do slavnostne razglasitve kompaktatov, ki velja za vrhunec celotnega husitskega obdobja (Šmahel 3 1996, 312). Na razglasitvi so bili poleg cesarja Sigismunda prisotni legati baselskega koncila ter vsi poglobitni češki politični in cerkveni dostojanstveniki – deželni upravitelj Aleš Vřeštovský in predstavnik husitskih stanov Jan Velvar, husitsko duhovščino pa so zastopali nadškof Jan Rokycana in njemu podrejena škofa. V sprevedu so pred cesarja prinesli njegove vladarske insignije – jabolko Reicha, žezlo in meč, med pomembneži iz Reicha je bil tudi (tedaj še) grof Ulrik II. Celjski, Čehi pa so se z listino zavezali ohraniti enotnost z Rimsko cerkvijo in mir z ostalim krščanskim svetom. Husitski duhovniki so podali prisego poslušnosti katoliškemu škofu Filibertu, husitski nadškof Rokycana pa je slovenost zaključil z branjem listine, ki je bila izpogajana s katoliško stranjo in je obsegala navodila za uveljavitev ter ohranitev kompaktatov. Nato je škof Filibert zapel *Te Deum laudamus* in katolike v sprevedu odvedel na bogoslužje v župnijsko cerkev. Se pa je janusovska narava podpisanega verskega miru pomenljivo pokazala takoj naslednji dan, ko je bilo češkim husitom prvič uradno dovoljeno prisostvovati na katoliškem obredju. Kajti ko je nadškof Rokycana služil tiho mašo na enem od stranskih oltarjev in začel laikom podajati obhajilo pod obema podobama (tudi iz keliha), je legat Palomar takoj zaklical, da v katoliški cerkvi Rokycana do tega nima pravice. Intervencija pretkanega katalonskega cerkvenega diplomata je povzročila takojšnjo odločno reakcijo Čehov pri cesarju, le-temu pa je po komaj osmih dneh uspelo pomiriti duhove in obdržati tedaj še precej krhko versko naravnavo pri življenju. Manever se mu je v veliki meri posrečil tudi zaradi spretno politične trgovine, v kateri je posloval z na moč prepričljivo »trdno valuto« – s podelitvami. Srednjemu in visokemu husitskemu plemstvu ter mestom – oboji so bili, kot se zdi, edini resnični zmagovalec husitskih vojn, kajti v ozadju dozdevnega boja za »besedo Božjo« so se povsem neženirano in brezskrupulozno potezali

predvsem za okrepitev političnih pravic v deželni strukturi oblasti ter za povečanje lastnih posestev⁴ – je namreč za pridobitve, priposestovane za časa husitskih vojn, izdajal privilegij za privilegijem, jim tako »mazal med okoli ust«, njihovo pozornost odvedel od vprašanj verske reforme, ki so bila tako vzrok (Hus) kot povod (prva praška defenestracija, 1419) husitskih vojn, in jih tako znova začlenil v ponovno vojaško, (u)pravno in tudi versko enotnost Reicha. Predvsem pa si je v Češkem kraljestvu kupil mir in krono, kajti njegovo sprejetje za češkega kralja, cesar si je želel že desetletja, mu je bilo tokrat na dosegu roke. Ob ne tako malenkostnem zapletu: predstavniki Prage in Kutne Gore so ugotovili, da je cesar »pozabil«⁴ pripeljati kraljevske dragulje in kronski arhiv. Zato je bil deželni zbor prekinjen do 10. avgusta, ko so bile kronske dragocenosti in listine tam, kjer je bilo treba, pristnost tako prvih kot drugih pa so posebej potrdili zastopniki čeških stanov, ki so se vrnil v Jihlavo. Tako je bil Sigismund Luksemburški 14. avgusta 1436 pripoznan za češkega kralja, deželni upravitelj in njegov svet sta odstopila, husitsko plemstvo in mesta so prisegli zvestobo novemu kralju. Pomenljiv znak nastopajoče nove dobe je bil tudi način, kako so to storili: delegati Prage in drugih dvaindvajsetih čeških mest namreč niso padli pred kraljem na kolena, kot je narekovala dotedanja tradicija, temveč so svoj del prisege potrdili zgolj s podano roko. Čas, ki je prihajal, je namreč bolj kakor na blesteče ceremonije stavil na pisane listine, na privilegije, s katerimi je Sigismund kapituliral pred večino stanovskih zahtev (Šmahel 3 1996, 313). Ostali pa sta nerazrešeni žgoči zadregi: koliko v listine zapisanega se utegne uresničiti, v cerkvenih rečeh pa je z naravnavo s katoliško stranjo nastopilo obdobje nestalnega verskega miru, ki ga je vsaj del husitske strani razumel kot izdajo »čiste besede Božje«, katoliška stran pa kot zgolj taktično koncesijo pred primernim »prevratom situacije«, ko bo mogoče upornim Čehom odvzeti vse verske koncesije in jih z

4 Socialna restrukturacija kot posledica prisilne spremembe lastništva imetja je bila v času husitske revolucije tolikšna, da jo je mogoče v evropski zgodovini primerjati kvečjemu še z razlastitvijo saških plemičev pod Viljemom Osvajalcem, s strukturno razgradnjo zgodovinskega češkega naroda v obdobju po letu 1620 (preko konfiskacij plemiških posestev; Šmahel 4 1996, 54) in z ekonomskim pogromom, ki je srednjeevropske Jude doletel v »stoletju skrajnosti«⁴ (Vinkler 2006, 63).

milo ali silo spraviti nazaj v naročje matere Cerkve; tako so se namreč o reči deklarativno izrekli poglavitni izvrševalci rekatolizacije v čeških deželah, ko češkim stanovom z bitko na Beli gori pri Pragi (1620) na začetku tridesetletne vojne spodleti ubraniti tako stanovske kot z njimi povezane verske privilegije čeških dežel (prim. Vinkler 2006, 45–53) in ko zmagovita katoliška stran poravnava račune vse od husitske revolucije naprej (Lohelius).

Zastran husitske verske reforme je bil izplen po desetletju in več mestoma skrajno srditih verskih bojov sredi Evrope precej skromen. Husitskim Čehom so bile s kompaktati, ki so dopuščali komaj kaj več kot obhajilo pod obema podobama, pripoznane pravice, ki so komajda dosegale obseg, kot je bil artikuliran že v *Štirih praških artikulih*. Le-ti so bili uradno versko-politično stališče čeških stanov že v pogajanjih s cesarjem Sigismundom pred bitko na Vítkovu (Žižkovu) 14. julija 1420 in so bili nato v nekoliko spremenjeni tekstni podobi ponovno potrjeni na časlavskem deželnem zboru 7. junija 1421, kjer so postali deželni zakon. Zgoraj zapisano je pomenilo, da sta mogla biti po podpisu jihlavskih kompaktatov praktično uresničena le deklarativni prvi (»Beseda Božja naj bo s strani krščanskih duhovnikov po Češkem kraljestvu pridigana in oznanjana svobodno ter brez ovir ...«) in notranjeliturgični drugi (»Visoki zakrament telesa in krvi Božje naj se po napolnilu in ukazu Odrešenika pod obema podobama kruha in vina prosto podaja vsem vernim kristjanom, ki jim sprejetja zakramenta ne preprečuje smrtni greh.«) artikel (Čtyři vyznání 1951, 39–46). Tretji in četrti artikel pa ne. Kajti slednja govorita o občutljivem področju stika – in torej, kot se je v srednjem veku v Reichu ne tako redko tudi pokazalo (investiturni boji), potencialnega konflikta (!) – med posvetno in cerkveno oblastjo, omogočata, kot se zdi, morda celo napeljujeta na subordinacijo cerkvene uprave posvetni oblasti in omenjata odvzemanje upravljanja nad posvetnim premoženjem za tiste duhovnike in menihe rimske cerkve, ki živijo neredno (tretji artikel; Čtyři vyznání 1951, 47–49), ter celo kaznovanje vseh tistih, ki so kakorkoli omadeževani s smrtnim grehom (četrti artikel; Čtyři vyznání 1951, 50–52). Praktično udejanjanje obeh slednjih artikuloval bi namreč pomenilo neposredni politični (in, morda, vojaški) poseg dominantnih čeških stanov v notranjo strukturo Rimske cerkve v Češkem kraljestvu, kar pa

je bilo s sankcioniranjem *statusa quo*⁵ izključeno oz. so se zmerni husiti, ki so bili po vojaškem porazu taboritov in sirotkov pri Lipanih poglavitni politični zastopniki reformiranih stanov v Češkem kraljestvu, možnosti takega vplivanja s pristopom h kompaktnim odrekli.

Verska reforma, ki se je začela leta 1412 z odločnim nastopom M. Jana Husa zoper odpustke protipapeža Janeza XXIII. (glej Vinkler 2015, 27–34), se nadaljevala s koncilom v Konstanci in smrtjo Husa ter Hieronima Praškega na grmadi ter nato s husitskimi vojnami, je tako z jihlavskimi kompaktnimi zapečatila materialno precej osiromašeno Rimsko cerkev na Češkem, skromno uveljavljeno Utrakvistično cerkev, prazno deželno blagajno in vojne dobičkarje, na koncu pa okrepitev moči stanov napram vladarju, stanovsko monarhijo (Šmahel 4 1996, 54–95) in tudi prvi evropski prostor verske svobode – druga ob drugi sta bili namreč primorani bivati dve cerkvi, Katoliška in Utrakvistična.

Ne pa tudi miru duše. Zato so verniki, ki so v Utrakvistični cerkvi pogršili dovršeno reformo in otipljivo, tudi za slehernika opazno popravno vsega, kar je dotlej težilo krščanstvo, začeli iskati najprej, in to predvsem duhovnike, ki bi jim lahko »brez škode za večno in časno dobro duše« zavoljo njihovega zglednega krščanskega življenja zaupali lastno duhovno oskrbo. Tako se je rodila reformacija husitske reformacije in revolucije – skupnost čeških bratov (Jednota bratská), ki jo je mogoče tako delovansko kot teološko šteti za izvirno evropsko reformacijo pred Martinom Luthrom.

Češki bratje pred luteransko reformacijo

Referenčni okvir za rojstvo čeških bratov je bil zgodovinsko in cerkveno-organizacijsko do znatne mere drugačen od nastanka in uveljavitve luteranske reformacije na Nemškem. Čeprav imata oba vzrok v trajnem nezadovoljstvu nad dekadenco splošne cerkve, predvsem višjega klera Rimske cerkve, nad stanjem, ko je bila Cerkev v prvi vrsti poglavitni

5 Po načelu *uti possidetis*: kar so husiti priposestvovali med husitskimi vojnami, obdržijo preko podelitvenih sankcij s strani cesarja in kralja Sigismunda Luksemburškega, se pa vzdržijo vseh nadaljnjih dejanj, kakorkoli usmerjenih zoper uveljavljeno strukturo Rimske cerkve, ki bi jim prinesla nadaljnje »pridobitve«.

politični hegemon, ki je svoje ovčice raje (o)strigel, kot pa pasel oz. jih ni pasel, ako jih ni pred tem tudi ostrigel,⁶ pa je razlika, poleg razvidne večje starosti češke verske reforme, opazna. V deželah sv. Václava je zamisel cerkvene reforme tesno navezana na predreformacijsko *stremljenje po dobrem dušnem pastirju* in na idejo, da je *reforma cerkve primarno vprašanje praktične vsakodnevne moralke*, ne (nujno) teologije: Klic po reformi cerkve je pomenil najprej popravo posameznika, in to pri glavi srednjeveške družbe, torej pri pridigarju oz. duhovniku. Matej z Janova (1350/1355–1393) je tako zapisal:

Verjamem v reformo ljudstva, to je, da bodo slej ko prej nastali novi ljudje, ustvarjeni po podobi novega človeka, in da bodo iz njega naprej izšli novi kleriki in duhovniki, ki bodo sovražili pogoltnost in slavo tuzemskega ter bodo hiteli za nebeškim življenjem. Toda menim, da se bo to zgodilo postopoma ... (Šmahel 2 1996, 6.)

Za češko reformacijo je tako že od časa Husovih predhodnikov, zlasti Jana Milíča s Kroměříža (1320/1325–1374)⁷ in Mateja z Janova, značilna usmeritev na praktično moralno življenje posameznika, versko vnemo in odločno izpovedovanje »Božje resnice«, ne pa toliko teološko poglobljeno premišljanje o pogojih posamičnikove odreditve, ki preko zastavka o odpustkih pripelje Luthra do temeljnega vprašanja: Ali se je človek zmožen odrešiti sam ali ga more odrešiti Gospod. Češka reformacija je bila tako predvsem široko ljudsko gibanje »od spodaj navzgor«, ki dobiva skozi svoj razvoj teološko artikulacijo in refleksijo, medtem kot gre pri Luthru za najprej zgolj intelektualni tok »od zgoraj navzdol«, za diseminacijo (tudi intuitivnih) vpogledov in premislekov visoko izobraženega profesorja, člana učene kulture, ki v nekem trenutku – ob vprašanju

6 Rekló iz časa papeža Leona X. in rojstva luteranske reformacije je bilo *Curia romana non petit ovem sine lana*.

7 Zgodovinski viri poročajo, da naj bi Jan Milíč s svojim zglednim življenjem dosegel tudi kesanje številnih praških dam, ki so se pečale z najstarejšo obrtjo, celo neko bordelsko mamó naj bi spreobrnili. O naravi aktivnega moralnega krščanskega življenja priča tudi podatek, da je dal vneti pridigar damam, ki so se pod njegovim strogim vodstvom poprijele običajnega žitja in nehanja, s pomočjo darov vernikov postaviti tudi skupno prebivališče, in sicer prav na mestu, kjer je nekdaj stala hiša greha Benetke, ki jo je dal cesar Karel IV. leta 1372 podreti (Tomek II 1871, 176; III 1875, 294–305).

cerkvene oblasti – postane predmet polemike in identifikacije v vernakularni ljudski kulturi, se nato razvije v gibanje in nazadnje v novo cerkev.

S sprejetjem jihlavskih kompaktatov je husitska stran spregovorila z enim samim, poenotenim političnim glasom. Toda nič takega se ni zgodilo v praktičnem verskem življenju. Kajti četudi so bili taboriti s svojo radikalno protirimsko teologijo tudi tod potisnjeni v podrejen položaj in je Utrakvistična cerkev vsaj navzven delovala enotno, so ostale *skupine in krožki*, ki jih nista zadovoljila niti naravnava s katoliki niti stanje, v katerem je cerkev, tudi husitska, dejansko bila. Zato so se združevali okoli posameznih posebej vnetih pridigarjev in skušali vsaj v ozkem krogu somišljenikov prakticirati krščanstvo, ki bi bilo po moralki in življenju kristjana kar najbolj podobno zgodnji apostolski cerkvi. Tak krog se je po letu 1450 oblikoval med verniki, ki so poslušali pridige husitskega nadškofa Jana Rokycane v Týnski cerkvi v Pragi. *Jan Rokycana* (1397–1471) je bil poleg M. Jana Husa, Jakoubka ze Stříbra in Petra Chelčického najpomembnejša postava verske reforme 15. stoletja v Češkem kraljestvu. V češki kulturni, politični, cerkveni in literarni zgodovini je pustil trajni pečat kot nadškof, cerkveni diplomat, govornik na koncilu v Baselu, teolog in eden najpomembnejših avtorjev češke književnosti svoje dobe, ki jo je obogatil zlasti z vzorno *Postilo na neděli a svátky*. Kot voditelj Utrakvistične cerkve je zastopal umirjene sredinske nazore, kar je pomenilo, da je v znatni meri vztrajal pri katoliški teologiji. Je pa po drugi strani utelešal tudi odpor husitov proti papeški politični dominaciji. V svoji postili, ki je vsebovala pridige iz cerkvenega leta 1456–1457, je tako svojega bralca ob perikopi iz Apd 5,29 odločno poučil, da je treba Božji avtoriteti nakloniti primat pred vsako posvetno oblastjo, tudi papeško:

Kdo so vsi ti, ki svoje pravice, svoje navade, svoje običaje stavijo pred voljo in naredbo Božjo? [...] Ja, pravijo, pravice papeške, deželne, kraljevske, knežje, škofovske, baronske, viteške, duhovniške, meniške, nunske, še celo malih plemičev in meščanov pa vse do kmetov – vsi ti se s svojimi pravicami rinejo pred Jezusa!

Če bi na tebe kričal sam papež, kardinali, škofi, duhovniki, če bi bil ves svet proti tebi, se ne oziraj na nič drugega kot na Božjo voljo. (Vlček 1940, 206.)

Johann Balzer, *Jan Rokycana*,
bakrorez. Herzog August Biblio-
thek Wolfenbüttel, <http://diglib.hab.de/?portrat=a-17874>.



Rokycana je odločno branil obhajilo pod obema podobama, in sicer kot institut, ki ga je postavil sam Odrešenik, iz prvotnega husitskega verskega programa pa je obdržal razumevanje Svetega pisma kot poglobitnega dokumenta za življenje kristjana, ki topogledno po svoji pomembnosti pretehta vse človeške razlage. Božja beseda je bila za Rokycano razodetje Božje volje in hkrati sporočilo o Kristusovi ljubezni ter dokument, zavezujoč za kristjana in cerkev, za posameznika in občestvo. Prizadeval si je za častno in čisto cerkev, ki bi jo poučevali in vodili dobri duhovniki (Řičan 1956, 15). Za slednje si je prizadeval tudi s svojimi pridigami in dušnopastirskim delom.

Tako se je med njegovimi verniki v Týnski cerkvi izoblikoval krožek, sestavljen iz običajnih praških meščanov, študentov ter tu in tam kakega nižjega plemiča. Pod vplivom Rokycane so se začeli spraševati, kaj naj storijo, da bodo deležni odrešitve, in kako bi lahko z lastnim življenjem pomagali cerkvi, ki da je v nedobrem stanju. Na čelo tega krožka je

leta 1453 stopil *Gregor* (Řehoř), ki je bil Rokycanov sorodnik, sicer pa upravnik husitskega samostana Na Slovaneh v Pragi. Možak, sicer vitez, je bil pristen in odločen človek, kar je tudi druge podobno misleče Rokycanove ovčice pritegovalo k njemu v skupnem prizadevanju, da bi oblikovali družbo vernikov, ki v resnici z lastnim zglednim življenjem sledijo Svetemu pismu. Tako so vsi iskali somišljenike, med drugim so poskusili s krožkom pri samostanu Vilémov na Čáslavskem, toda srečanje s slednjimi je med vernimi Pražani povzročilo zmedo, kajti vilémovski so menili, da je obhajilo tako pomembno zdravilo zoper greh, da ga je treba podajati tudi nevrednim oz. neprimernim za sprejem Gospodove večerje (Řičan 1956, 16). Zato se so vrnili k Rokycani, ki jih je napotil k Petru iz Chelčič pri Vodňanah.

Peter Chelčický (1390–1460) je bil eden najizvirnejših mislecev češke reformacije 15. stoletja. Intelektualno je predstavljal stik med učeno in ljudsko kulturo, kajti latinsko ni znal, ker se ni mogel izobraževati na univerzi, temeljna dela latinske učene kulture pa je tako spoznaval v prevodu ali preinterpretaciji učiteljev, ki jih je poznal oz. jih poslušal. Kljub temu se je izoblikoval v enega najpomembnejših čeških teologov in pisateljev 15. stoletja, njegovi spisi pa pomenijo enega teoloških temeljev cerkve čeških bratov, kajti prav on je med husitskimi teologi najdosledneje poudaril *Biblijo kot edino normo tako verovanja kot delovanja kristjana*. Sveto pismo je bilo za Chelčičkega dokument, ki prinaša veselo oznanilo o odrešitvi, toda hkrati vzpostavlja popolno nadvlado Božje besede nad človeškim življenjem. To je za Petra pomenilo, da morata biti človekova vest in volja v vsem podvržena ter pokorna Božji besedi. Dosledna izpeljava tega načela pri čeških bratih je v prvih desetletjih njihovega obstoja pomenila dosledno zavračanje vse tiste teologije in principov cerkvene organizacije, ki ne bi izhajali neposredno iz Biblije.

Peter Svetega pisma ni razumel kot besedilo z enakim dometom za vse njegove dele; zaradi sporočila ljubezni in milosti je dajal prednost Novemu testamentu, in sicer predvsem Kristusovi Pridigi na gori (Mt 5–7), kjer je Chelčičkega pritegnil zlasti imperativ mladega rabina iz Nazareta, da je treba *zlo premagovati samo z dobrim*. Posledica zapovedi ljubezni kot ultimativnega imperativa pa je bil Petrov skrajni odpor do posvetne moči oz. misel, da je cerkev kot Božja ustanova nezdržljiva

z sistemom posvetne moči in oblasti; razmišljanju o slednjem je posvečen skorajda celoten prvi del njegovega najpomembnejšega dela *Sít víry* (prim. zlasti Chelčický [1521] 1912, 123–126). Peter pri tem kajpak ni izhajal samo iz premišljanja o moralnem dometu verzov iz Novega testamenta, temveč tudi iz izkušnje ljudi v deželah sv. Václava: v obdobju pred Husom se je posvetna moč v Češkem kraljestvu pogosto kazala kot zla volja ali, preprosto, surova samovolja kralja, plemičev in/ali meščanov (prim. Šmahel 1 1996, 337–453). Chelčický je tako prišel do zaključka, da posvetna moč ni drugega kot nasilje, in da ljudje, ki moč imajo, le-te ne uporabljajo v splošno dobro, temveč le za lastne sebične cilje. Toda ker so kristjani zavezani k izpolnjevanju Gospodove volje, in torej k ljubezni in potrpežljivosti, je Chelčický izpeljal enega tistih sklepov, ki so s svojo praktično realizacijo najbolj pritegovali pozornost okolice na češke brate: Če naj bo kristjan človek ljubezni in potrpežljivosti, ne sme imeti nič skupnega s posvetno upravo mesta, dežele in države, s sodišči in s kaznovanjem prestopnikov. Uresničevanje tega načela je za češke brate praktično prvega pol stoletja od formiranja pomenilo, da so odklanjali: 1) prisego meščana, 2) sodelovanje v mestni upravi (kot mestni svetniki, sodniki, biriči ali rablji), 3) sodelovanje v najemniški vojski in tudi 4) orožarsko obrt. Da bi lahko to svoje zadržanje do »posvetne oblasti« tudi realizirali, so morali češki bratje iz mestnih komun, ki so od njih za dosego mestnih pravic terjale ravno tisto, kar so sami najodločneje zavračali. Zato je socialna značilnost čeških bratov, da do ponovne premislitve načel Petra Chelčickega konec 15. stoletja (1490–1494) svoje življenje večinoma živijo v organizacijski obliki manjših cerkvenih gmajn na češkem podeželju, kjer jih niso stiskale posledice nevklučitve v uveljavljeni red urbanih komun. Chelčický je tudi menil, da je delitev na »troje ljudstvo« – na duhovnike, plemiče in tretji stan – nekrščanska (Říčan 1956, 17) in da pravi kristjan ne sme participirati v stanovski družbi na noben način. Za češke brate je to pomenilo, da so bili verniki, ki so se začeli naslavljeni z *brati* in *sestrami*, po socialni strukturi večinoma ljudje tretjega stanu in da plemstvo med njimi, zlasti med sodniki in starešinami, ki so cerkev vodili, praktično do konca 15. stoletja ni imelo omembe vredne teže.

Gregor in Pražani se krogu, ki se je oblikoval okoli Chelčickega, niso pridružili, podobno, kot se niso priključili vilémovskemu ali kateremu

od drugih krogov in ne ostankom taboritov, od katerih jih je odvrčal imperativ nenasilnosti. Tako je bil prav Gregor tisti, ki je s svojim osebnim trudom povezoval brate in sestre, ki so živeli raztreseni po Češki. Toda večina, zlasti Pražani, se je naselila v vasi Kunvald pri Žamberku na severovzhodu Češke, kjer so se zbrali okrog utrakvističnega duhovnika Mihaela, ki je slovel kot pošten in vnet dušni pastir. Kunvald je bil del Litiškega gospostva (Litické panství), ki je od sedemdesetih let 14. stoletja pripadalo moravski plemiški družini s Kunštáta in Poděbrad, v obdobju formiranja čeških bratov pa prav kralju Juriju iz Poděbrad (Jiří s Poděbrad; 1420–1471; češki kralj od 1458 naprej), in slednjemu ni bilo proti volji, da so se na njegov alod priselili marljivi kolonisti. Zato je tudi ugodil nadškofu Rokycani, ko je ta v prosep čeških bratov interveniral pri njem. To se je zgodilo leta 1457 ali 1458, zato se leto 1457 v historiografski literaturi običajno šteje kot leto rojstva cerkve čeških bratov; letos mineva 560 let od tega datuma.

Čeprav češki bratje kljub rasti svojega občestva niso zbuiali javne pozornosti, pa so se že leta 1460 srečali s prvim preganjanjem. Znašli so se namreč v paralelogramu sil(nic) med husitskim kraljem Jurijem, čigar politika je bila tudi spoštovanje kompaktatov, in pravnim dometom le-teh. Slednje je pomenilo, da husitski kralj v Češkem kraljestvu ni smel dopuščati nobenega veroizpovedovanja, ki bi kakorkoli skrenilo od formulacij, izpogajanih na koncilu v Baselu in potrjenih s kompaktati. Češki bratje so bili tokrat onstran zakona, kajti tako s teologijo kot z ravnanjem so bili daleč stran od naukov Rimske cerkve, ki so bili zavoljo kompaktatov normativni tudi za Utrakvistično cerkev v Češkem kraljestvu: 1) zavračali so dogmo Rimske cerkve o transsubstanciaciji kruha in vina pri Gospodovi večerji; 2) niso se želeli klanjati pred hostijo; 3) niso verjeli, da bi duhovnik, ki živi v grehah, zgolj zaradi podelitve zakramenta (*ex opere operato*) posvečeval;⁸ 4) zaradi dobesednega razumevanja Pridige na gori niso želeli podajati prisege (Říčan 1956, 19).

8 Gre za odmev začetkov husitske reformacije, kajti misel, da je veljavnost zakramenta vezana ne le na liturgično pravilno opravilo, temveč tudi na dušno stanje in moralično zadržanje tako duhovnika kot zakrament prejemajočega, je eden temeljnih Husovih naukov, ki mu je bil na koncilu v Konstanci v zvezi s traktatom *De Ecclesia* posebej očitán (Vinkler 2015, 19).

Predvsem pa so bili češki bratje pod Gregorjevim vodstvom daleč onstran soglasja z Utrakvistično in Katoliško cerkvijo pri vprašanju investiture duhovnikov. Pri tem so, kot se zdi, prelomili s tradicijo apostolskega nasledstva in posvetitve duhovnikov v Rimski cerkvi, kajti menili so, da pravih duhovnikov pač ne more biti oz. jih ne kaže niti iskati v cerkvi, ki blodi v naukih in v kateri se bolj kot na Kristusovo učinkovanje v posamezniku in njegovem življenju gleda na servicije (ali anate), ki jih je treba za vsako imenovanje izplačati provizijsko usmerjeni rimski kuriji; načelnik slednje, sveti oče, namreč občasno moli brevir po »markah srebrnega denarja«. Zato so se češki bratje želeli od takega tipa duhovništva ločiti. Ker pa zgleda za lastno posvečevanje niso našli ne v Pravoslavni in ne v Valdežanski cerkvi, so se nazadnje odločili za posvetitev duhovnikov, ki so bili izmed vernikov izvoljeni z žrebom, vendar ob upoštevanju njihovih funkcij, znanj, darov in, predvsem, vzornega krščanskega življenja, kar vse naj bi izkazovalo zmožnost dotičnih za duhovniško službo. Tako so bili na shodu čeških bratov v Lhotki pri Rychnovu nad Kněžnou leta 1467 izvoljeni prvi trije češkobratski duhovniki: kmečki sin Matej iz Kunvalda, mlinar Eliáš iz Chřenovic na Moravskem in krojač Tůma (Tomaž) iz Přelouča. Da pa bi preprečili pričakovane kritike od zunaj, so se češki bratje namenili svojo duhovniško izvolitev potrditi pri Valdežanski in Rimski cerkvi. Po redu Rimske cerkve pravilno posvečeni duhovnik Mihael iz Kunvalda je tako odšel k najstarejšemu valdežanskemu duhovniku na Češkem, da bi si od njega izprosil posvetitev in nato skupaj z lastno rimsko posvetitvijo oboje prenesel na tri novoizvoljene češke brate. Ko se je to zgodilo, se je Mihael odrekel tako valdežanske kot rimske posvetitve, češki bratje pa so na ta način vzpostavili svojo linijo ordinacije, pri kateri niso razločevali oz. priznavali razlik med duhovnikom in škofom (Říčan 1956, 21). Ustanovitev lastnega duhovništva je bila tako v Utrakvistični kot Rimski cerkvi razumljena kot protizakonita samovolja, zato so bili češki bratje poslej kljub Rokycanovemu prizadevanju obraniti jih izpostavljeni naletu preganjanja, in čeprav so se sami tedaj začeli imenovati *bratje in sestre zakona Kristusovega*, jim javnost pritika imeni dveh verskih gibanj, ki sta vsako zase veljali za herezijo – čeških bratov se začneta v javnosti prijemati imeni *pikartov* in *valdežanov* (Říčan 1956, 20).

Češki brati med Erazmom in Luthrom

Luther je s svojo kritiko prodaje odpustkov v Wittenbergu nastopil, ko so imeli češki bratje za seboj že več kot pol stoletja delovanja, ko je v njihovi cerkvi odraslo nekaj rodov in ko so predvsem kot skupnost bogaboječih kristjanov, ki so se med seboj (samopo)imenovali bratje in sestre, prestali tako prelomne notranje kot enako silovite zunanje prepreke za delovanje. Na nezavidljivem, osovraženem, predvsem pa zaradi določb jihlavskih kompaktatov politično nevarnem območju med Katoliško in Utrakvistično cerkvijo so v deželah sv. Václava v drugi polovici 15. stoletja pognali močne korenine.

Toda že pred Luthrom je na češke brate vplivala krščanska renesansa, ki se razvije v Italiji kot del humanizma in se nato zlagoma razširi po Evropi. Podobno kot svetni humanisti, ki so zbirali, prevajali, izdajali in komentirali antične tekstne spomenike, so krščanski humanisti svojo pozornost posvetili besedilom krščanske antike, sv. očetom, ki jih je poznosrednjeveška cerkev s svojo tedaj že okostenelo sholastiko in njenim »klasikom« Tomažem Akvinskim puščala ob robu. Krščanski humanizem je dobil pomemben zagon z Gutenbergovo iznajdbo tiska s premičnimi črkami, na začetku 16. stoletja pa je na njegovo čelo stopil kralj humanistov in »lux mundi« tedanje dobe Erazem Rotterdamski. Ta od leta 1514 deluje v Baselu, kjer se je okoli tiskarne Johanna Frobena izoblikovalo evropsko pomembno ne le tiskarsko, temveč tudi ustvarjalno središče. Prav v Baselu izide leta 1516 prelomna izdaja Novega testamenta – *Novum instrumentum omne*, s katerim Erazem postavi tekstnokritični standard za izdajanje Svetega pisma za stoletja za njim. Toda poleg kritično prečiščenega grškega testa in njegovih številnih komentarjev, ki so pomembno vplivali tudi na začetek prevajanja Svetega pisma v slovenski jezik, kajti o njih kot o prevajalski pomoči eksplicitno pripoveduje Primož Trubar v predgovoru k prvi knjigi Svetega pisma, prevedeni v slovenski jezik – *Evangeliju po Mateju* (1555) –, so bili pomembni zlasti Erazmovi programski predgovori, v katerih slavi Novi testament in poziva slehernika, naj je to laik ali duhovnik, ženska ali moški, da Božjo besedo vneto bero. Veliki humanist zapiše:

Kajti šele tisti postane teolog, ki s svojim življenjem prezira bogastvo, tisti, ki uči, da se kristjan ne sme maščevati, temveč da mora delati dobro tistim, ki mu delajo zlo ... Šele takšen človek je pravi teolog, pa naj je kmet ali tkalec. (Navedeno po Bartoš 1956, 114–115.)

Erazem je s svojo kritiko srednjeveške verzije Vulgate, ki je tedaj v obnebju Rimske cerkve veljala za edino avtentično biblično besedilo, dregnil v osje gnezdo in si na katoliški strani nakopal na glavo prenekaterega jeznega nasprotnika. Isto je veljalo za njegovo kritiko sočasnega bitja in nehanja Rimske cerkve, z obojim pa se je postavil ob bok takrat v srednjeevropskem prostoru že uveljevaljenim reformacijskim tokovom, na Češkem predvsem ob češke brate.

Slednje je pritegnil najprej z besedilom *Enchiridion militis Christiani*, ki je bilo objavljeno leta 1503 in ga je Lukáš Pražský leta 1516 v odlomkih vključil v svoje spise. Erazmovo delo izide leta 1519 v češkem jeziku v celoti in že leto za tem, 1520., so poslali češki bratje k znamenitemu humanistu odposlanstvo, in sicer v Louvain, kjer se je bil Erazem tedaj na kratko pomudil kot univerzitetni profesor. Češki bratje so bili Erazmu hvaležni za njegov angažma pri razreševanju napete verske situacije v čeških deželah, kajti učenjak se je odzval na pismo češkega humanista Jana Šlechta ze Všehrd, ki je Erazma vabil v Češko kraljestvo, da bi s svojo razumnostjo pomagal pri naravnavi verskih sporov v deželi; Šlechta je za slednje krivil predvsem češke brate, ki se teološko niso ne ujeli ne naravnali ne s katoliki niti z utrakvistami, in jih je Erazmu prikazoval v najtemnejših barvah. Takisto ni prav dosti skrival svoje misli, da bi bilo za dosego verskega miru med Čehi še najbolje, če bi se češke brate preprosto kar eliminiralo (Bartoš 1956, 115).

Toda Šlechta, kot se zdi, ni znal primerno nagovoriti edinstvene mentalne strukture naslovnika, kajti Erazma, ki je veljal za najmiroľjubnejšega med svojimi humanističnimi vrstniki, je označevalo »nikjer poteze napadalne drznosti« in tudi, da se mu je gnusila vsaka oblika nekulturnosti ter grobosti (Zweig 1971, 48–49). Tako ni obsodil čeških bratov, temveč vsako uporabo nasilja proti njim, predvsem pa ga je nagovorilo, da ima med njimi Sveto pismo nesporni primat napram

avtoriteti institucije in cerkvenemu učiteljstvu, da se naslavljajo z brati in sestrami ter celo, da ne pristajajo na apostolsko nasledstvo ter tako na dozdevno nujnost posvetitve duhovnikov in škofov s strani Rimske cerkve ter da si svoje škofove oz. duhovnike volijo enako, kot je bilo v prvotni apostolski cerkvi – sami. Velja poudariti, da je Erazem te besede napisal brez, da bi pred tem prebral katero o tiskanih obramb čeških bratov, ki pa mu jih je odposlanstvo pod vodstvom Mikuláša Klaudýana tokrat prineslo, skupaj z veliko veroizpovedjo iz leta 1511. Češki bratje so humanista tudi prosili, naj knjige prebere in se o njih javno pisno izrazi; glede na Erazmov odgovor Šlehti so namreč upali, da jim bo Erazmova javna beseda na političnem odru pridala dodatno težo in jim zagotovila kaj več varnosti. Erazem si je vzel nekaj časa za branje češkobradske konfesije, nato pa se je češkim bratom opravičil, ker ne bo nič javnega napisal v njihovo korist; da bi tak nastop prej škodil kot koristil njegovim prizadevanjem za popravo cerkve na miren način (učeni humanist je ravno takrat branil Luthra in postal sam tarča nevarnih napadov). Češkim bratom je še zagotovil, da z njimi simpatizira, kar je pokazal tako, da je posredoval, da bi njegov prijatelj, kölnski humanist Jakob Sobijski takoj po Erazmovem srečanju s češki brati izdal tri češkobradske obrambe iz let 1507–1508, ki so bile leta 1535 izdane ponovno. Kako sistematično je Erazem preučil spise čeških bratov, kaže tudi njegov nazor, ki ga je razkril ob parafrazi Matejevega evangelija, ki izide marca 1522. Priporočil je namreč uvedbo izvirnega češkobradskega – skupnost, ki se je te strukture domislila, je zamolčal – obreda *potrditve*, s katerim so medse sprejeli otroke. Skladno s to mislijo je Erazmov učenec Martin Bucer obred uvedel v reformirani cerkvi in tako postal utemeljitelj evangeličanske *konfirmacije* (Bartoš 1956, 116).

Luthru češki bratje že pred letom 1517 niso bili neznan, kajti njihovi spisi so od leta 1511 izhajali v nemškem jezikovnem prostoru, in sicer kot samostojne knjige ali kot deli večjih knjižnih zbornikov, v večini primerov pa so tovrstne knjižne objave pomenile znatno teološko senzacijo, kar je pozornost nemških bogoslovcev vedno bolj obračalo na teologijo in obrambe majhne, preganjane, toda samostojne in vztrajne češke reformirane cerkve.

Češki bratje leta 1511 v Nürnbergu izdajo veliko češkobratsko veroizpoved s pomenljivim naslovom *Apologia sacre scripture*.⁹ Naslednje leto izide v Leipzigu ob pomoči olomouškega škofa Stanislava Thurza obsežna knjiga z naslovom *Duplex Confessio Valdensium ad Regem Ungarie missa*.¹⁰ Gre za »pet knjig«, ki so naprejene zoper češke brate, toda humanist Jakob Ziegler je v enem delu zbral in tekstno korektno ter celovito natisnil tri češkobratske obrambe njihove teologije. K temu je treba pridati še javni napad leipziškega profesorja teologije Hieronima Dünkersheima na *Apologio*, ki je bila z namenom polemike in zavrnitve tako še enkrat celovito objavljena. Luthra so besedila začela izzivati, do neposrednih stikov z njihovimi avtorji, češkimi brati, pa je prišlo preko vloge ključnega besedila M. Jana Husa v Luthrovem zgodovinskem nastopu kot reformatorja. Kajti Husov kronski traktat *De Ecclesia* je na začetku reformacije odigral pomenljivo, čeprav splošno ne obče znano vlogo.

Izhodiščni dogodek je spoprijem Luthra in Johanna Maierja von Ecka na leipziški disputaciji 4. in 5. julija 1519. Eckova uvodna trditev je bila:

Monarchia et unus principatus in ecclesia dei est de iure divino et a Christo institutus, quare textus sacre scripture vel historie approbate ei non adversantur.¹¹ (Luther [1519] 1884, WA 2, 255.)

Luther z njo ni soglašal. Argumentiral je, da Rim v času apostolov ni imel nikakršnega posebnega statusa in predpravic, kot tudi, da Kristus tudi Petra ni postavil za prvega med enakimi – apostoli. Eck je v tem delu disputacije Luthra privedel v pravno izjemno kočljiv položaj. Luthrove trditve je namreč vzporejal z artikuli iz besedil Johna Wycleffea in M. Jana Husa, ki so bili s strani koncila v Konstanci (1414–1418) razglašeni za krivoverske in zato prekleti:

- 9 Delo je v digitalni podobi za namene znanstvenoraziskovalnega dela prosto dostopno v digitalni knjižnici Bayerische Staatsbibliothek (<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10208744-7>), od koder je bila tudi pridobljena za pomoč pri pričujočem pisanju.
- 10 Knjiga je v digitalni podobi prosto dostopna na strežniku Österreichische Nationalbibliothek na Dunaju (<http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ155847409>), od koder je bila pridobljena tudi za namene pričujoče razprave.
- 11 Monarhija in nadvlada enega v Božji cerkvi je ustanovljena po Božjem pravu in Jezusu Kristusu, potrjuje jo Sveto pismo, tudi zgodovina ji ne nasprotuje.

Hinc inter *damnatos et pestiferos errores* Iohannis Wicleff damnatus est et ille: Non est de necessitate salutis credere Romanam ecclesiam esse supremam inter alias. Sic inter *pestilentes Iohannis Hus errores* [oba poudarka J. V.] ille quoque connumeratur: Petrus non est nec fuit caput Romane ecclesie sancte catholice.¹² (Luther [1519] 1884, WA 2, 275.)

Luthra je Eckov zvitorepni, toda s stališča razpravljane snovi poznavalski – katoliški teolog je med drugim citiral uradne akte koncilov v Konstanci in Baselu ter tekste dubrovniškega teologa, škofa Ivana Stojkovića, kardinala Nikolaja Kuzanskega ter sv. Ivana Kapistrana, omenjal pa tudi Jana Rokycano (Luther [1519] 1884, WA 2, 275, 283) – manever očitvidno presenetil, kajti takoj se je želel umikati od snovi, ki je tedaj očitno ni poznal zelo natančno, in sicer tako, da je zanikal, da bi zagovarjal kakršnekoli pozicije Čehov. Le-tem je očital: »[I]nique faciunt Bohemi, quod se auctoritate propria separant a nosta unitate ...«¹³ (Luther [1519] 1884, WA 2, 275.) Ko je Luther nato po pregledu aktov konstanškega koncila pojasnjeval svojo pozicijo – dogajalo se je na drugi dan disputacije, 5. julija 1519 –, je izrekel tudi slednje: »Secundo et hoc certum est, inter articulos Iohannis Hufß vel Bohemorum multos esse plane Christianissimos et Evangelicos [poudaril J. V.] ...«¹⁴ (Luther [1519] 1884, WA 2, 279.) Eck je tako Luthra (hote) potisnil tja, kjer ga je verjetno želel imeti – med heretike. Kajti oba intelektualna dvobojevalca sta vedela, da je v tedanjem kanonskem pravu veljalo, da je tisti, kdor nasprotuje papeškimi bulam ali razzodbam koncila ali inkvizicije, ki so nekoga/nekaj proglasili za krivoverca/krivoverno, in sicer tako, da ali sam izreka enako/isto, kar je bilo z bulo ali razzodbo obsojeno kot herezija, ali za herezijo obsojenemu pritrjuje/soglaša, sam krivoverec. Johann Maier von Eck je to kajpak prepoznal in nič ni pomagalo, da je Luther obsojal domnevni donatizem M. Jana Husa in, predvsem, češko odločno branjenje lastnega

12 Med *nevarnimi in zavrženimi zmotami* Johna Wycleffea je bila prekleta tudi tale: Za odrešitev ni nujno verjeti, da je Rimski cerkev vodilna med vsemi. In *med kužnimi zmotami Jana Husa* /oba poudarka J. V./ je ta zapisal tudi: Peter ni in nikoli ni bil glava svete rimske cerkve katoliške.

13 Napačno postopajo Čehi, ki so se iz lastne volje razdružili iz naše enotnosti ...

14 Poleg tega zagotovo drži, da so med artikuli Jana Husa oziroma Čehov številni, ki so povsem krščanski in evangelijski /poudaril J. V./ ...

verskega prav. Eck je o Luthru izrekel, da je zagovornik češke herezije (Luther [1519] 1884, WA 2, 294).

Toda: zatrditi, da je Hus izpovedoval prepričanja, ki so bila pravoverno krščanska, ni pomenilo samo zavrniti obsodbe učenega češkega teologa pred koncilom v Konstanci, temveč je taka »izjava vere« razodevala nekaj globljega – dvom v avtoriteto koncila nasploh. Kaže pa Luthrova pritrditev Husovim pozicijam, da sta kot reformno naravnana duhovnika Rimske cerkve vsaj deloma izhajala iz istih teoloških in eklezioloških premis, pa tudi podobno preganjana zavoljo njih sta bila. Luthra je leipziška disputacija prepričala, da so najvišje institucije Rimske cerkve, vključno s papežem in koncilom, orodje nesvobode in preganjanja kristjana. Zato je začel od leta 1519 izrazito poudarjati pomen le Božje besede (*sola scriptura*) kot edinega »vmesnika« in izključne avtoritete zastran kristjanove vere in življenja, kar pa že kaže na njegovo kasnejšo zavrnitev institucionalne avtoritete Cerkve v rečeh vere (Haberkern 2016, 156).

V letih po leipziški disputaciji so vprašanja, ki so bila na le-tej žarišče polemike protagonistov učene kulture – razmerje med Husom in Luthrom, papeški primat, narava oblasti v Cerkvi ... –, prestopile mejo med učenim, ki je bilo tedaj jezikovno še konotirano z latinskim jezikom, in ljudskim, ki se je ujemalo predvsem z vernakularno nemščino ali češčino, v slovenskih deželah tudi s slovenščino. Omenjena tematika je namreč postala glavna snov obširne polemične literature, »pamfletnega gibanja«, ki je bilo poslej večinoma pisano nemško in je v orbito kot slavljenelega avtorja ter prvoborca izstrelilo prav Martina Luthra. Kajti v dobrem letu in pol po Leipzigu je izšlo več kot 250 izdaj Luthrovih spisov, kar je njihovemu avtorju prineslo nikoli prej videno slavo in pomemben vpliv na nemško beročo publiko Reicha, »Flugschriften« pa so ravno ob vprašanju papeškega oblastnega primata in oblasti cerkve kot institucije postali zgodnja oblika množičnih medijev ter tako oblikovalci zgodnjega, sicer le tu in tam razpoznavno izraženega javnega mnenja. Pretežni del pamfletnega gibanja je zadeval prav ključna dela M. Jana Husa ali besedila o njem, in sicer zaradi fokusa, ki ga je na Husa usmerila leipziška disputacija ter zaradi Luthrovega ukvarjanja s pozicijami češkega teologa. Vendar pa Luther ni načrtno iskal Husovih tekstov, da bi jih študiral. Husovi traktati so se znašli dobesedno pred njegovimi vrati.

V pismu, ki ga je Luther 3. oktobra 1519 naslovil na svojega predstojnika Johanna Staupitza, je namreč prebrati naslednjo informacijo:

Ich habe zur Stunde aus Prag in Böhmen Briefe von zwei Priestern der utraquistischen Partei, die in der heiligen Schrift sehr gelehrt sind, zusammen mit einem Büchlein des Johann Hus erhalten, welches ich noch nicht gelesen habe. (Luther [1519] 1930, WABr 1, 514.)

»Knjižica«, ki jo omenja Luther, je bil Husov traktat *De Ecclesia*, »dva duhovnika utrakvistične strani« pa Jan Poduška, župnik na znameniti husitski fari v Týnu v Pragi,¹⁵ ter njegov vikar Václav Roždalovský. Češka duhovnika sta izvedela o Luthrovih stališčih o Husu na leipziški disputaciji, poučil ju neki Jakob (Haberkern 2016, 157), organist, ki je bil na disputaciji prisoten in je z Luthrom tam tudi govoril, v pismih z dne 17. julija 1519 wittenberškemu teologu in profesorju pa sta ga poimenovala »junaškega lovca na navidezne apostole« ter mu zagotavljala, da Čehi »dan in noč neprenehoma molijo« zanj (Poduška [1519] 1930, WABr 1, 418). Roždalovský je celo izrazil upanje, da bo brat Martin za Saško postal to, kar je bil M. Jan Hus nekoč za Češko (Roždalovský [1519] 1930, WABr 1, 420), predvsem pa je Luthru položil na srce, naj poslano mu Husovo delo prebere temeljito, da na grmadi sežganega češkega teologa ne bo sodil po govoricah in zlih dekretih koncila v Konstanci, temveč po »resnični podobi«, kot jo je najti v Husovih knjigah (Roždalovský *ibid.*, 419).

In Luthrov odziv ni izostal – strasten in ognjevit, kot je bilo pri reformatorju v navadi. Georgu Spalatinu je sredi februarja 1520 namreč napisal naslednje:

Ich habe bisher unbewußt den ganzen Johann Hus gelehrt und gehalten. Auch Johann Staupitz hat in derselben Unwissenheit gelehrt. *Kurz, wir alle sind unbewußt Hussiten* [poudaril J. V.]. Ja, Paulus und Augustin sind aufs Wort Hussiten. (Luther [1520] 1931, WABr 2, 42.)

15 Na isti fari sta delovala že Jakoubek ze Stříbra, ki je prvi v evropski reformaciji uvedel obhajanje pod obema podobama, in M. Jan Rokycana, prvi husitski nadškof.

To Luthrovo poistovetenje je zaenkrat sicer zakrilo pomembne teološke razlike med obema reformatorjema, kaže pa, da se je wittenberški teolog v tej fazi že identificiral s češkim heretikom, ki ga je vsaj v srednjem delu leipziške disputacije še odklanjal. Leta 1520 izideta tako dve pomembni ediciji Husove Cerkve: *De causa boemica* (Hagenau)¹⁶ in *Liber Egregius de Unitate Ecclesiae, Cuius autor periiit in concilio Constantiensi*¹⁷ (Basel).

V zvezi s hagenausko izdajo humanističnega tiskarja Thomasa Anselma (1470–1522/1524), ki je med drugim izdajal tudi Vergilija in dela humanista Johannes Reuchlina (*De accentibus, et orthographia, linguae Hebraicae*, 1518), velja poudariti, da je tiskar z natisom Husa računal na konkreten zaslužek, kajti, kot je razvideti iz Luthrovega pisma Spalatinu 19. marca 1520 (Luther [1520] 1931, WABr 2, 72), je bila naklada kar 2000 izvodov. Za primerjavo velja poudariti, da je Luthrov prelomni *Das Neue Testament Deutsch* septembra 1522 izšel v 3000 izvodih. Obe izdaji Husa sta bili tekstno celoviti, vendar brez običajnih polemičnih uvodov, celo Husovega imena ni bilo na naslovnem listu, le v baselski izdaji se pojavi pomenljiv moto: »Tu, quaeso, candide mi Lector, non quis, sed quid dicatur, attende.«¹⁸ (Hus 1520a, A1r.) Ta na videz nevtralna objava je številnim pridigarjem, humanistom in – morda celo predvsem – politično pomembnim odločevalcem omogočila, da so tudi porajajočo se Luthrovo kritiko političnega oblastništva rimske cerkve stehali glede na morebitne politične (in, potencialno, vojaške) posledice – glede na možno odcepitev od Rima (Haberker 2016, 158). V vsakem primeru pa je izid *De Ecclesie* v nemškem prostoru širšemu bralstvu omogočil presoditi, kaj je Luther »vzel« od Husa in ali je bil Hus prvoborec za evangelij, kot je menil Luther, ali njegov naglavni sovražnik – *Haeresiarcha* –, kot je na svete zatrjevala Rimska cerkev.

16 Knjiga je v digitalni podobi prosto dostopna na strežniku Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf (<http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/urn/urn:nbn:de:hbz:061:1-18769>), od koder je bila pridobljena tudi za namene pričujoče razprave.

17 Delo je v digitalni podobi za namene znanstvenoraziskovalnega dela prosto dostopno v digitalni knjižnici Bayerische Staatsbibliothek (<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10165440-0>), od koder je bilo tudi pridobljeno.

18 Tebe, dobrotljivi bralec, prosim: tisto, kar je zapisano, ne tistega, ki je pisal, vzemi v obzir.

Čeprav se je zdelo, da gre za izrazito nevtralni izdaji, pa je bilo že ob listanju knjige takoj jasno, »kam pes taco moli«. Za naslovnim listom je namreč v obeh izdajah sledilo temeljito kazalo, urejeno po abecednem ključu, ki je bilo delo obeh izdajateljev in je Husovo knjigo na impliciten način umeščalo na razpoznavno mesto v kontroverzi o cerkvenem oblastništvu, ki se je razvila kot nasledek leipziške disputacije. V kazalu je bilo tako najti sicer prav nedolžne teme, npr. *Caput ecclesiae Christus est in Romana ecclesia quare primatum tenet*, toda tudi *Interdictum quare sit iniustum*; *Interdictum generale est malum*; *Obedire non oportet subditum Papae in omnibus*; *Papa malus si est, maxime scandalizat populum* in celo *Rebellare Papae in malo mandato est Christo obedire*.¹⁹ Na ta način je Husov traktat postal priročnik za vse tiste, ki so se v nemških deželah po leipziški disputaciji udeležili vročih debat o papeški oblasti in se postavili proti svetni moči svetega očeta; postal je prava Noetova barka protipapeških argumentov, ki so jih iz Husovega dela črpali tako Luther kot njegovi somišljeniki. Hus je tako postal intelektualni patron, svetnik in zaščitnik, poglobljena intelektualna avtoriteta kritikov ravnanja papeža, rimske kurije in Rimske cerkve, predvsem pa predhodnik tovrstnih spisov Martina Luthra. Čeprav je bil v Rimski cerkvi obsojen in preklet kot krivoverec, je postal z recepcijo obeh izdaj *De Ecclesie* v nemškem prostoru konec leta 1520 nerazdružljivo povezan z narojevajočo se luteransko reformacijo kot predhodnik Martina Luthra (Haberker 2016, 159).

Zaradi tega Luthrovega odnosa do Husa so se razvneli tudi stiki Čehov z Wittenberžanom. Na Češkem začnejo izhajati prvi prevodi Luthrovih spisov in tudi češki bratje se iz komunikacije s pomembnim duhovnim središčem v njihovi bližini – Wittenberg je bil pač dosti bližje kot Erazmov Basel – niso izvzeli. Prvi med češkimi brati, ki je potoval k Luthru na Saško, je bil Jan Roh (Johann Horn), ki je bil začetnik stikov med Wittenbergom in češkimi brati. Stiki so se nato razvijali dalje, in sicer do korespondence med Lukášem Praškim in Luthrom, pravi prelom

19 *Glava cerkve je Kristus in v čem ima Rimska cerkev prvenstvo*, toda tudi *Zakaj je interdikt nepravilčen*; *Generalni interdikt je zlo*; *Papežu podrejenih ni treba ubogati v vsem*; *Če je papež slab, najbolj pohujšuje ljudi in celo Upreti se papežu, kadar dela zlo, pomeni ubogati zapovedi*[, da je treba] *poslušati Kristusa*.

pa se zgodi po smrti častitljivega seniorja čeških bratov. Toda to je snov, ki bo našla svojo ubeseditev v nadaljevanju pričujoče historiografske razpravne trilogije.²⁰

VIRI IN LITERATURA

- Bartoš, František N. 1956. »Jednota a reformátoři«. V: *Jednota bratrská, 1457–1957: Sborník k pětistému výročí založení*, ur. Rudolf Řičan et al., 109–146. Praha: Kalich.
- Denis, Ernest. 1932. *Konec samostatnosti české 1–2*. Praha: Šolc a Šimáček.
- Chelčický, Petr. 1891. *Menší spisy*. Praha: Comenium.
- – –. (1521) 1912. *Sif víry*. Praha: Comenium.
- Edwards jr., Mark. 1994. *Printing, Propaganda and Martin Luther*. Berkeley: University of California Press.
- Haberkern, Phillip N. 2016. *Patron saint and propeht: Jan Hus and the Bohemian and German Reformation*. Oxford: Oxford University Press.
- Hus, Jan. 1520a. *De causa boemica*. Hagenau: Thomas Anshelm. Dostop 15. april 2015. <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/urn:nbn:de:hbz:061:1-18769>
- – –. 1520b. *Liber Egregius de Unitate Ecclesiae, Cuius autor periiit in concilio Constantiensi*. Basel: Adam Petri. Dostop 15. april 2015. <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10165440-0>
- Iserloh, Erwin, ur. 1989. *Johannes Eck (1486–1543) im Streit der Jahrhunderte*. Münster: Aschendorff.
- Köhler, Hans-Joachim, ur. 1981. *Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Lambert, Malcolm. 2000. *Středověká hereze*. Praha: Argo.
- [Lukáš Pražský]. 1511. *Apologia sacre scripture*. Nuremberga. Dostop 15. april 2015. <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10208744-7>

20 Pričujoče besedilo je prvi del historiografske trilogije, ki ima namen slovenskemu bralcu predstaviti češke brate kot izvirno češko smer reformacije, šestdeset let starejšo od luteranske verske reforme na Nemškem. Poleg pričujoče razprave, ki svoj historiografski narativ končuje z dogodki v 20. letih 16. stoletja, sta v pripravi še dve: razprava o delovanju čeških bratov do njihovega formalnega konca v obdobju tridesetletne vojne, vključno s teološkim razvojem od Lukáša Praškega preko Jana Blahoslava do Komenskega, in obsežnejša razprava o najznamenitejšem češkem bratu, ki je bil tudi poslednji škof te miselno izzivalne smeri evropske reformacije – Janu Amosu Komenskem.

- Luther, Martin. (1519) 1884. »Disputatio Johannis Eccii et Martini Lutheri Lipsiae habita«, 250–383. V *D. Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe 2* (WA 2) Weimar: Hermann Böhlau.
- – –. (1519) 1930. *Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe. Briefwechsel 1* (WABr 1) Weimar: Verlag Hermann Böhlau Nachfolger.
- – –. (1520) 1931. *Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe. Briefwechsel 2* (WABr 2). Weimar: Verlag Hermann Böhlau Nachfolger.
- – –. 2002. *Gesammelte Werke*. Ur. Kurt Aland. Berlin: Directmedia.
- Molnár, Amedeo. 1948. *Bratr Lukáš – bohoslovec Jednoty*. Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká.
- – –. 1991. *Valdenští: evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha: Kalich, Evangelické nakladatelství.
- Müller, Joseph Theodor. 1922–1931. *Geschichte der Böhmischen Brüder 1–3*. Herrnhut: Verlag der Missionsbuchhandlung.
- Palacký, František. 1968. *Dějiny národu českého 1–6*. Praha: Odeon.
- Pekař, Josef. 1990. *Postavy a problémy českých dějin, Výbor z díla*. Praha: Vyšehrad.
- Pettegree, Andrew. 2005. *Reformation and the Culture of Persuasion*. New York: Cambridge University Press.
- Říčan, Rudolf, ur. 1951. *Čtyři vyznání*. Praha: Komenského evangelická bohoslovecká fakulta.
- Říčan, Rudolf, et al., ur. 1956. *Jednota bratrská, 1457–1957: Sborník k pětistému výročí založení*. Praha: Kalich.
- Říčan, Rudolf. 1956. »Dějiny Jednoty v přehledu«. V: *Jednota bratrská, 1457–1957: Sborník k pětistému výročí založení*, ur. Rudolf Říčan et al., 11–108. Praha: Kalich.
- Šmahel, František. 1996. *Husitská revoluce 1–4*. Praha: Karolinum.
- Tomek, Václav Vladivoj. 1871–1879. *Dějepis města Prahy 1–12 [2–6]*. Praha: Museum Království Českého.
- Vinkler, Jonatan. 2006. *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči*. Koper: Založba Annales.
- – –. 2015. »Tekst in kontekst: De Ecclesia – Fatalno besedilo M. Jana Husa in njegovo zgodovinsko 'sobesedilo'«. *Stati inu obstati 11* (21-22): 12–40.
- Vlček, Jaroslav. 1940. *Dějiny české literatury*. I. Praha: L. Mazáč.
- Ziegler, Jakob. 1512. *Duplex Confessio Valdensium ad Regem Ungarie missa. Augustini de Olomucz ... epistole contra perfidiam Valdensium ... Jacobi Zigleri contra heresim Valdensium libri quinque*. Lipsiae: Melchior Lotter. Dostop 15. april 2015. <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ155847409>
- Zweig, Stefan. 1971. *Erazem Rotterdamski*. Maribor: Založba Obzorja.